

"ZOOALS EEN KRISTALLETJE..."

michiël baud

Na de grote stroom van publicaties betreffende de sociale geschiedenis van de 19e en 20e eeuw, is het zo langzamerhand mogelijk een duidelijk beeld te krijgen van de geschiedenis van de georganiseerde en kwantitatief enigszins belangrijke arbeidersbeweging in Nederland. Wat betreft het minder geprononceerde en meer marginaal opererende arbeidersverzet is daarentegen nog vrij weinig bekend en het onderzoek hiernaar is pas de laatste tijd van de grond gekomen, m.n. uitgaande van de Jaarboekgroep (1).

Een resultaat van deze ontwikkelende belangstelling is het in oktober vorig jaar uitgekomen boek over kolonies en produktieve associaties in 20e eeuw Nederland. Dit boek is een neerslag van een uitgebreid en moeizaam bronnenonderzoek onder verantwoordelijkheid van Frans Becker en Johan Frieswijk, aangevuld met bijdragen door J.M. Welcker en F.J.M. van Puijenbroek en draagt de titel: Bedrijven in eigen beheer; kolonies en produktieve associaties in Nederland tussen 1901 en 1958. Deze jaartallen staan voor het oprichtings- en liquidatiejaar van de vereniging "Gemeenschappelijk Grondbezit" (GGB). De GGB heeft geprobeerd als overkoepelende organisatie enige samenhang in de (anarchistische getinte) associatieve beweging te brengen, maar is daar eigenlijk nooit in geslaagd. Als begrenzing zijn deze jaren dan ook vrij willekeurig en de nadruk van het boek valt op de tijd tot 1929.

"Grond is macht"

Als vervolg op het begin 19e eeuwse utopisme, zoals dat van Fourier en Owen, ontstond in de tweede helft van de 19e eeuw een theoretische stroming, die in het partikulier grondbezit de bron zag van de maatschappelijke misstanden en klasseverschillen. Pas als grond gemeenschappelijk bezit van het gehele volk zou zijn, zou een rechtvaardiger maatschappij te verwezenlijken zijn. Deze theorieën vonden in Nederland m.n. weerklink in vrij-

socialistische kringen en leidde daar tot het idee van landbouwkolonies, "waarin grond en kapitaal het vrije gebruik zijn van allen, zonder de hoge permissie te vragen van een instelling of staat en waarin ieder vrije keus heeft welken arbeid hij wenscht te verrichten". Vanuit een andere levensvisie (waarin dienstweigering, vegetarisme en geheelonthouding centraal stonden), kwam de christen-anarchistische "Internationale Broederschap" (IB) in 1899 tot dezelfde doelstelling.

De kolonies

De eerste enigszins goed van de grond gekomen landbouwkolonie was "Walden" van Frederik van Eeden, die in 1898 in het Gooi werd opgezet. Paradoxaal genoeg was zij in eerste instantie niet op bovenstaande theorieën gebaseerd, maar op een anti-kapitalistische 'terug naar de natuur'-romantiek. Pas vanaf 1901 trachtte Walden bewust maatschappijvernieuwend te zijn en werd zij omgevormd tot een kollektieve koöperatie. Van Eeden geloofde niet dat via de klassenstrijd tot een socialistische maatschappij te komen was; volgens hem zou het koöperatie-idee zich snel verspreiden en de maatschappij veranderen "zooals één kristalletje geworpen in een oververzadigde vloeistof de gehele massa doet kristalliseren". Vanuit dit idee richtte hij de GGB op.

Noch Walden, noch de andere enigszins omvangrijke kolonie van de IB te Blaricum, zijn er in geslaagd een bevredigende bedrijfsvoering en daarmee een bepaalde vorm van de, zo vurig gewenste, autarkie te bereiken. In het algemeen waren er te weinig echte landbouwers, die dan vaak ook weer snel vertrokken na strubbelingen met de stadse intellectuelen. De slechte landbouwgrond in het Gooi was een andere oorzaak van een konstante onderproduktie.

Neen, het beeld dat van de landbouwkolonies naar voren komt is zeker niet gunstig. Meestal was er één.

geldschietter en dat leidde al gauw tot een bepaalde patroon-arbeider verhouding. Ook de persoonlijke verhoudingen waren vaak bedorven; arbeiders en intellektuelen, atheïsten en religieuze puriteinen, anarchisten en syndikalisten: twist lag voor het oprapen (2).

De propagandabetekenis van de kolonisatiebeweging, welke toch haar belangrijkste bestaansreden was, is nooit meer dan gering geweest. Enkele kleinere kolonies kwamen met moeite van de grond en verdwenen meestal na enkele jaren. Misschien heeft een enkele idealistische arbeider zich kunnen verwarmen aan het idee dat ergens in Nederland mensen prakties bezig waren iets van het socialistiese ideaal te verwezenlijken. Erg veel warmte geven dit soort ideeën in het algemeen niet en het is dan ook de - door de auteurs niet beantwoorde - vraag, hoeveel arbeiders zich van het bestaan van hun koloniserende lotgenoten bewust zijn geweest.

Associaties en de GGB

Vanuit het spoedig doodgebloede kolonisatieideaal ontstond al zeer snel belangstelling voor een daar aan gelieerde produktievorm, de produktieve associatie. Ook bij de produktieve associatie stond de door Van Eeden aangehangen 'kristalliseer'-doelstelling centraal. Winstuitkering aan de leden werd principieel afgewezen en bij de GGB konden alleen die groepen zich aansluiten, die dat principe onderschreven. De produktieve associatie moest een direkt strijdmiddel in de strijd tegen het kapitalisme zijn door het opvangen van uitgesloten arbeiders en als leerschool voor na de revolutie. Winsten waren bestemd voor het uitbreiden van de associatieve beweging. In dit laatste ligt het grote verschil met de sociaal-demokratiese koöperaties, die immers winstuikering niet verwierpen, maar haar juist als één van de verworvenheden van het koöperatisme benadrukten.

Na de stakingen van 1903 en de daarop volgende uitsluitingen werd een groot aantal associaties gesticht. Vooral ambachtelijke, arbeidsintensieve beroepssectoren kwamen voor een koöperatieve aanpak in aanmerking. Een meubelmakersgroep, een melkslijter en drukkerijtjes zijn enkele van de bedrijfjes, die de schrijvers in de bronnen hebben kunnen terugvinden. Van de meeste groepen

is echter weinig of niets bekend. In 1905 waren er slechts 6 groepen als erkend lid bij de GGB aangesloten. Er waren echter zo'n dertig gelijkgezinde associaties, die, hoewel geen lid, contact met de GGB onderhielden. Dit is eigenlijk de enige tijd, dat zij een drijvende kracht binnen de revolutionair-socialistiese kringen heeft kunnen zijn.

De problemen lagen echter alweer om de hoek. M.n. de toenemende tendens tot centralisatie van de GGB-leiding (Van Eeden en Emons) stuitten op grote weerstand. Een voorstel tot vaststelling van een maximumloon, sterk bepleit door Van Eeden, werd dan ook overtuigend verworpen als een onaanvaardbare aantasting van de autonomie der afzonderlijke groepen. Ook het hooghartig anti-materialisme van Van Eeden en het intelektualistiese geschrijf in het verenigingsorgaan "De Pionier", wekte grote wrevel en deed Van Eeden steeds meer van de GGB vervreemden. In 1907 trad hij uit, daarmee het einde van een eerste, min of meervoorspoedige, periode symboliserend.

Een tweede periode van grote GGB-aktiviteit waren de jaren na de Eerste Wereldoorlog. Rond 1925 waren er ongeveer 40 groepen bij de GGB aangesloten. De grootste activiteiten werden ontplooit in de bouw en in mindere mate in de sigarenmakerijen (o.a. de "Pionier" in Groningen) en drukkerijen. Genoemd moeten worden de gedurende enkele jaren florerende bouwkoöperaties in Amsterdam, omdat hier de produktieve associatievorm in al zijn sterke en zwakke punten naar voren komt. Voor het eerst wist hier een koöperatief bedrijfsverband tijdelijk een overheersend marktaandeel te verwerven. Doordat de afzet - altijd een groot probleem voor de associaties - in deze periode van overheidszijde gegarandeerd werd, was het mogelijk haar arbeiders van een goed loon te verzekeren en de partikuliere bouw te overvleugelen.

De arbeiderssolidariteit, waar de GGB vanuit ging, bleek echter nauwelijks te bestaan. Slechts zeven van de 21 bouwgroepen waren bij de GGB aangesloten. Het principe van loongelijkheid leverde ook moeilijkheden op; metselaars en stukadoors waren in de partikuliere sektor veel hogere lonen gewend geweest dan b.v. sjouwerlieden

HET REGENT

nog wel geen bestellingen, maar toch ontvingen we reeds van een organisatieman een verzoek om toezending eener prijscourant.

Volgt dit voorbeeld na, kameraden!

Rookt toch niet langer de z.g. succesmerken van het particuliere fabrikantendom.

Probeert onze Zaaier en onze Multatuli,

ze zijn heusch niet minder of duurder.

Bespreekt de quaestie in uwe organisatie.

Toont u solidair!

**Tabak- en Sigarenfabriek „De Plonier”
Groningen**

Advertentie begin jaren twintig

en waren nauwelijks geneigd dit voordeel prijs te geven. Een dramatisches dieptepunt in deze tendens was de syndikalistiese staking binnen de koöperaties in de zomer van 1922. Toen allengs ook de gemeenteorders afnamen en de tegenwerking van de partikuliere ondernemers sterker werd, was het doodvonnis van het koöperatieve bouwbedrijf in Amsterdam getekend.

Falen

Deze gang van zaken was in wezen karakteristiek voor de associatieve beweging in zijn geheel en daarmee van de GGB. De onderlinge solidariteit bleek illusoir en het contact met de rest van de arbeidersbeweging was nihil. Hierdoor was de economiese basis van de associaties te smal om zich in verslechterende economiese omstandigheden tegen de druk van het partikulier bedrijfsleven in te kunnen handhaven.

Een ander punt van kritiek, dat m.n. vanuit de SDAP op de associatiebeweging werd uitgeoefend, was dat zij in haar utopies sektarisme arbeiders aan de vakbondsstrijd onttrok. Al in 1908 schreef een sociaal-demokraat:

"Met het veranderen der positie der werkers zijn ook hun belangen geheel veranderd, men strijdt niet meer den strijd tegen tirannie en uitbuiting (...) om reden men niet getiranniseerd en uitgebuit wordt. Men wordt voor niets meer warm dan voor dingen de eigen fabriek betreffende en de voormalige klassenstrijders (...) worden armzalige zakenmenschjes, die de vakbeweging, welke hun heeft voortgebracht den rug toekeren."(3).

Dit is een kritiek, die uit bijna alle geledingen van de arbeidersbeweging naar voren werd gebracht. De productieve associaties konden en wilden geen middel zijn in de georganiseerde arbeidersstrijd en belandden zodoende in een ideologies vakuüm.

Konklusie

De schrijvers wijzen erop, dat de discussie over koöperatisme als deel van de vakbeweging nog geenszins verstilld is. Binnen het NVV lijkt er aanzienlijke belangstelling voor deze demokratiese wijze van bedrijfsvoering te bestaan. Deze belangstelling is o.a. weer opgekomen na het uitkomen van een brochure van ir. Provily in 1974, waarin hij nog eens alle mogelijkheden van de hedendaagse produktiekoöperatie de revue laat passeren.(4). Provily richt zijn aandacht echter voornamelijk op de vraag, hoe een ekonomies zo sterk mogelijke koöperatie te vormen is, en is nauwelijks geïnteresseerd in de koöperatie als ideologies strijdmiddel. Deze belangstelling heeft dan ook weinig verband met de associatieve beweging van de GGB en moet veel eerder worden gezien als voortkomend uit het sociaal-demokratiese koöperatisme van het interbellum. Blijkbaar hebben de auteurs deze vorm van koöperatisme toch niet geheel terzijde willen laten, verwant als zij is aan het associatisme. Onbevredigend is het dat zij dit verband alleen in het laatste, op de aktualiteit gerichte hoofdstuk naar voren hebben gehaald. In het voorgaande deel van het

voor vervolg zie pag.28

